

Лариса Кочубей

ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ, ВИБОРИ І ПРОЦЕС УТВЕРДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Як відомо, Інтернет має ряд досить суттєвих переваг перед традиційними ЗМІ і це загальновідомо: легкість і практична миттєвість опублікування будь-якої інформації; відсутність просторово-часових обмежень; можливість тематичного пошуку; оперативність проведення моніторингових досліджень тощо. Роль Інтернету не перекреслила традиційного впливу телебачення. Інтернет став не лише одним з головних джерел незалежної інформації й аналітики, а й оперативним засобом обміну ідеями та новинами. З Інтернету регіональні друковані видання брали невідфільтровану владою інформацію. Численні Інтернет-сайти стали місцями безпосереднього спілкування українських громадян усіх суспільних рангів. Іншими словами, Інтернет став одним із чільних способів самоорганізації українського громадянського суспільства¹.

Більше шістнадцяти років незалежності це період, коли треба проаналізувати зроблені помилки і з'ясувати: чому розвиток громадянського суспільства в Україні так часто нагадує броунівський рух...? Громадянське суспільство в Україні має вдосконалюватися не лише шляхом співпраці з державою, що, як зрозуміло, обов'язково, але також завдяки участі кожного свідомого громадянина у демократичних процесах, оскільки громадянське суспільство повинне виростати знизу. Для цього кожна автономна особистість мусить навчитися дбати про забезпечення власних фундаментальних прав і свобод, а також урахувати й національні інтереси держави: таким має бути кредо кожного прихильника розбудови громадянського суспільства в Україні.

Метафоричний простір Інтернету представлено сьогодні рядом транс- культурних найменувань: «глобальне селище», «електронний фронтір», «всесвітня павутина», «електронна агора» та ін. Досить широке розповсюдження отримало співвіднесення Інтернету з давньогрецькою «агорою» — зібранням громадян для вільного обговорення новин та прийняття рішень із суспільного життя,

а також місцевою площею для таких зібрань. Протягом тисячоліть агора незмінно пов'язувалася із зародженням та дійсним функціонуванням демократії. «Агора функціонувала як центр передачі інформації і вільного спілкування; саме в силу цих причин вона пов'язана з політичним зростанням Греції та з демократичними традиціями»². Ідея «глобального селища» належить Маршаллу Маклюену, який вважав, що влада бізнесу і уряду рано чи пізно буде скасована зростаючим впливом нових технологій на громадян. Глобалізація ЗМІ, ключова концепція «глобального селища», яка була прогнозована М.Маклюеном ще задовго до сучасної інформаційної революції, проявилася у розвитку всесвітньої комп'ютерної мережі Інтернет. І цей фактор, безперечно необхідно враховувати, характеризуючи проблеми комунікативного простору у виборчому процесі, оскільки вдосконалення технічних можливостей передачі інформації, поява нового поняття — «віртуальні комунікації», потребує розгляду всіх можливих впливів на електорат.

З розширенням масового доступу до Інтернету він починає відігравати дедалі помітнішу роль не тільки в повсякденному житті людей, але й у сучасному політичному процесі. Інтернет сприяє зростанню відкритості й транспарентності політичних інститутів і політики загалом. Політичні діячі активно освоюють Інтернет, швидко переймаючи західні технології й прагнуть використати їхні можливості для мобілізації електорату. У Мережі з'являється щораз більша кількість сайтів політиків, на яких вони пояснюють свою позицію з того або іншого питання. Дедалі популярнішим засобом спілкування політиків з народом стають Інтернет-конференції, що має набагато більший ефект масовості в порівнянні з радіо й телебаченням, які обмежені часом і регіоном віщання. Інтерактивні й оперативні можливості Інтернету дають змогу зробити висновок про те, що для багатьох політичних лідерів Інтернет-сайт може стати одним з найважливіших засобів комунікації, що буде сприяти більш ефективній роботі з виборцями, представниками ЗМІ, союзниками й навіть конкурентами. Така взаємодія політиків із громадськістю стає особливо актуальною під час виборчої кампанії. Це особливо важливо, з огляду на те, що не завжди в того або іншого політичного лідера з тих або інших причин є можливість виступити в електронних ЗМІ, які перебувають у сильній залежності від контролюючої влади й від політичних інтересів власників. Інтернет же є більш демократичним середовищем для висловлення

різних позицій. Відкритий інформаційний простір не може бути монополізованим жодним суб'єктом комунікації.

Віртуалізація політики стає результатом її медіатизації, під якою політологи розуміють перенесення політичного процесу, політичних суб'єктів (держав, партій, політичних лідерів) зі світу реального в ще значно реальніший — світ технотелемедіа. А поява Інтернету як якісно нового комунікаційного середовища й розширення доступу до нього може мати наслідки для еволюції політичної системи інформаційного суспільства, тотожні за своєю значимістю з наслідками розширення виборчого права в епоху індустріалізації³.

«Електронна демократія» (або ще: «кібердемократія», «віртуальна демократія») — термін, який набув досить широкого вжитку останнім часом і в Україні. Під цим поняттям будемо розуміти певну систему, в якій комп'ютери, об'єднані в телекомунікаційні мережі, використовуються для того, щоб сприяти виконанню основних функцій демократичного процесу: вільний доступ до суспільно значущої інформації, свобода слова, участь в управлінні справами суспільства (як шляхом вільного обговорення, так і участі у виборах, референдумах та інших формах волевиявлення громадян) тощо⁴.

Водночас, як з'ясувалося, Інтернет, кіберпростір — це не лише позитив, але і значні проблеми. Інформаційна епоха — це не лише синтез позитивних моментів, а також і ера розколотих комунікацій: світ став більш фрагментарний і розбіжний, у ньому превалюють нав'язані образи, комунікативний простір комерціалізовано, продукуються нові взаємовідносини між простором та часом, між кіберпростором і людиною.

Які ж питання є найбільш актуальними (і в науковому, і в практичному плані) у контексті виборів і ширше, загальніше — у процесі утвердження громадянського суспільства ?

По-перше, це — правові проблеми: Ідея регулювання кіберпростору є актуальною для пострадянського суспільства, де питання про правові основи Інтернету регулярно обговорюються. Зокрема, аналізуються: правові проблеми в Інтернеті⁵; конфіденційність інформації та спілкування, права особистості⁶; інформаційні війни, проблеми компромату і наклепу в Інтернеті⁷; авторське право в Інтернеті⁸; офіційна влада та Інтернет⁹. Жодна влада на сьогодні не здатна цілком і повністю контролювати потік інформації, перекрити всі джерела та канали її ретрансляції¹⁰.

Наступним є вирішення політичних і моральних проблем. Соціальна спільність Інтернету є формою суспільного та політичного життя людей, яка має глобальний, наднаціональний характер. Разом з тим, локальні спільноти мають національну специфіку, яка відображає політичну структуру країни. Тому одним із важливих аспектів проблеми є врахування соціально-політичних та культурно-історичних умов розвитку пострадянської держави, аналіз залежності між об'єктивними факторами політики пострадянських країн із доступу своїх громадян до інформації, яка розміщується у Мережі та соціально-психологічними особливостями поведінки громадян.

Нові комунікативні умови періоду посттоталітаризму визначаються зміною свідомості, сприйняття сучасної людини. Ступінь доступу до інформаційних кодів сьогодні є основою будь-якої стратифікації. Сьогодні ні у кого не викликає сумнівів проти визначення Інтернету як однієї, нехай і специфічної форми життя суспільства. На нашу думку, з'явилися всі підстави нового соціо-нормативного канону громадянина, якому властиві психологічний, когнітивний та комунікативний плюралізм, невизначеність, пошук Я-концепції, пошук стратегій самопрезентації, можливість майже цілковитого управління враженням про себе.

Віртуалізація політики стає результатом її медіатизації, під якою розуміємо перенесення політичного процесу, політичних суб'єктів (держав, партій, політичних лідерів) зі світу реального в ще значно реальніший — світ технотелемедіа.

І нарешті — технічні (в умовах України). Необхідно пам'ятати, що у нашій державі *рівень доступу громадян до сучасних технологій надто низький*. Зокрема, Інтернет-аудиторія України на сьогодні сягає 4,7 мільйони людей, тобто 10% населення. Якщо хоча б половина з них досягли повноліття (а таких даних по Україні поки що немає), то це цілком відчутні 6-7% виборців.

Існують також і проблеми, пов'язані з ризиками електронної демократії. Зокрема, небезпека маніпулювання голосуванням та виборами через недостатній захист даних, небезпека поділу суспільства на тих, хто володіє інформацією, і тих хто нею не володіє (цифровий розподіл), і, внаслідок цього, обмеження принципу демократії вибору.

Розглянемо більш предметно ці питання на матеріалах виборів, у тому числі на практичному досвіді зарубіжних країн.

Сьогодні досить часто лунають висловлювання про кризу системи демократичних виборів, про політичну апатію населення. Рішення цієї проблеми на сьогодні можна певним чином розглядати також у застосуванні новітніх технологій, зокрема електронного мережевого голосування (e-vote), що прискорить процес голосування та надасть більш точні результати голосування.

Проблема ідентифікації виборців стає все більш актуальною через поширення голосування за допомогою нових технологій та Інтернету. Цілком ймовірно, що у майбутньому люди зможуть взагалі не приходити на виборчу дільницю, щоб засвідчити своє волевиявлення, а голосуватимуть просто з дому.

З покращанням доступу до громадських комп'ютерних мереж у майбутньому *члени виборчих комісій* зможуть подавати інформацію прямо на Інтернет-сайт або інший інтерфейс, на новітніх «інформаційних шляхах». За допомогою Інтернету результати голосування виборців зможуть негайно бути доступними. Однак значною проблемою безпеки залишається ідентифікація окремого виборця. Це означає, що необхідно буде розробити економні способи особистої ідентифікації.

Голосування за допомогою персональних комп'ютерів, підключених до Інтернету, стає все більш ефективним способом, особливо у таких високорозвинених країнах, як Німеччина, Франція, Велика Британія, США.

Уряд Німеччини розглядає можливість в майбутньому проводити всезагальне голосування через Інтернет. Послуги, які надає Мережа для полегшення участі громадян в політичному житті країни, дадуть можливість участі у виборах людям з обмеженими фізичними можливостями, а також тим, кому доводиться багато подорожувати. Для цього необхідно гарантувати принципи демократичних виборів — пряме, вільне і таємне голосування (наприклад, мати можливість довести особистість виборця і в той же час гарантувати таємницю голосування). З метою пошуку рішень цих проблем в МВС Німеччини створено робочу групу експертів в галузі інформатики, юриспруденції і виборів. Одним з перших кроків в цій галузі стане вирішення проблеми виборчих дільниць: необхідно, щоб виборець мав можливість проголосувати на будь-якій дільниці, незалежно від місця проживання.

У парламенті Франції внесено законопроект про голосування через Інтернет. У одній із статей майбутнього закону йшлося про те, що «дозволяється голосування вдома через комп'ютер,

який підключений до Інтернету», і що уряд у подальшому видасть декрет, у якому будуть гарантуватися «анонімність, таємність і безпека голосування». Основною причиною внесення законопроекту стало збільшення пасивності виборців: на парламентські вибори не прийшло 30% виборців, а у референдумі з введення п'ятирічного президентського правління не брали участь 70% виборців.

У США основою для серйозного аналізу тенденцій в політичному житті слугували президентські вибори 2000 року. Вони стали першою виборчою кампанією епохи Інтернету. Хоча ще в 1996 році передбачались експериментальні спроби використовувати Інтернет в політичних цілях, зараз склалась якісно нова ситуація. У 2000 році близько 140 млн. американців мали доступ до Інтернету. В результаті Інтернет став таким же засобом впливу на виборців, як і газети, журнали, радіо і телебачення, хоча поки і поступається їм у впливі. Кожний із кандидатів мав один сайт, який містив інформацію про претендента і його політичну платформу. Свої сайти мали і партійні комітети, і різні суспільно-політичні організації, які вели передвиборчу агітацію. Таким чином, виборці були прямо залучені до виборчої боротьби задовго до моменту голосування. Крім того, у штаті Арізона демократи дозволили своїм виборцям голосування через Інтернет, і 40 тис. виборців вперше використали цю можливість. Крім того, 200 військовослужбовців, які перебувають за кордоном, могли голосувати через Інтернет у місцях свого постійного проживання в Південній Кароліні, Техасі, Флориді і Юті. Така форма виборів розглядається її прибічниками як подальший розвиток демократії.

Представники британської влади заявили, що мешканці 18 виборчих округів центральної Британії тепер можуть не приходити під час виборів на виборчі дільниці. Майже півтора мільйона англійців зможуть проголосувати, не виходячи з дому — через Інтернет. Під час виборів на спеціальних сайтах подаються бюлетені, які заповнюються в режимі он-лайн.

За результатами дослідження, проведеного державною виборчою комісією Великої Британії, більше половини англійців, які мають право голосу у віці від 18 до 24 років, ігнорують вибори¹¹. Основним мотивом відмови від участі у виборах є небажання приходити на виборчі дільниці, так як це «відбирає занадто багато часу». Аналіз даних, отриманих під час дослідження, показав, що «пасивна» аудиторія проявляє справжню активність

в Інтернеті. Тому англійський уряд дозволив громадянам голосувати прямо в мережі. Так чиновники сподіваються підвищити інтерес виборців до політичного життя країни.

В Естонії Міністерство юстиції ще у січні 2001 року сформулоvalo групу експертів з інформаційних технологій і юристів для підготовки поправок до естонського закону, які дозволять проводити голосування на виборах через Інтернет.

Світова практика свідчить про те, що жодна виборча кампанія не проходить без застосування *«брудних» технологій*, зокрема, маніпуляційних та фальсифікації результатів виборів. Тим актуальнішою стає проблема дослідження і розвитку таких виборчих технологій, які відповідають не лише правовим нормам, але і моральним і етичним, і сприяють вдосконаленню виборчого процесу в цілому. Під час виборчих кампаній спостерігається створення фальшивих Інтернет-сайтів з розміщенням на них фальсифікованої інформації. Так, зокрема, існуючі брудні виборчі технології в Інтернеті, які досить часто межують з інформаційними війнами, деформують громадську думку напередодні виборів і суттєвим чином впливають на результати волевиявлення народу. Як зазначив Андрій Сайко голова правління Асоціації політичних консультантів України «... нечисті на руку політичні консультанти, які працюють на політика чи бізнес-угруповання, прораховують ланцюжок: скинули опрацьовану інформацію на «чорний» сайт, її процитувала решта сайтів, а далі її надає радіо- чи телеканал, який попередньо отримав гроші. Після цього інформаційну хвилю підхоплюють решта ЗМІ і готова політична провокація. Полився сфабрикований інформаційний бруд на голови українських виборців. І відбулися заплановані кимось зміни у державі»¹².

Громадянське суспільство робить свій внесок у справу консолідації демократії таким чином, що воно стимулює участь у політичному житті, розвиває демократичну культуру толерантності та консенсусу, створює додаткові шляхи для вираження та представлення інтересів, запроваджує поєднувальні містки над суспільними розколами, підбирає і готує нових політичних лідерів, удосконалює функціонування демократичних інститутів (через моніторинг виборів та людських прав), розширює та збагачує потік інформації, що надходить громадянам та створює підтримку коаліцій в ім'я економічної реформи. На думку Ларрі Раймонда, «громадянське суспільство не просто

обмежує та контролює державу, але також зміцнює її тим, що підвищує контроль за підзвітністю, відповідальністю, включеністю, ефективністю, тобто, легітимністю політичної системи»¹³.

Політичним інститутам необхідно дати час на розвиток через серію послідовних виборів та змін урядів. Поступово має вкоренитися демократична політична культура, а громадянські підходи та політика мають конкурувати із популізмом та демагогією. Серед найбільш потужних перешкод на шляху реалізації цього громадського бачення посткомуністичного суспільства знаходиться перверсивна спадщина недовіри, що залишили по собі посткомуністичні режими повсюди. Лише одна свобода не може подолати спадщину недовіри, і навіть вільно конкурентні вибори не змогли створити репрезентативного уряду, тому що переможці не представляють чи установ, які б користувалися широкою підтримкою і довірою серед населення. Глибокі економічні та соціальні зміни також потрібні для того, щоб «деконструювати» монолітні інститути колишньої партії-держави.

Які можна зробити висновки, у тому числі саме для української практики?

Аналіз ролі Інтернету як одного з гарантів демократії є дуже перспективним напрямом у політології. І дійсно, на сьогодні Інтернет може забезпечити спілкування громадян з урядом «без посередників». Інтернет, надаючи широкі можливості для обміну інформацією, з одного боку, посилить вплив простих громадян на політику, а з іншого — послабить вплив тих, кому нині належать ЗМІ.

Останнім часом ідея Інтернету — «Ми відмовляємося від королів, президентів та виборів. Ми віримо у згоду з основних питань і код»¹⁴ — все більше підлягає сумніву, а середовище Інтернету — контролю. Дані останніх Інтернет-видань свідчать про значний інтерес користувачів до політики та проблем устрою держави, все частіше лунають висловлювання про трансформацію політичного кіберпростору, його більш справедливої організації у порівнянні з реальним світом.

До переваг Інтернету можна віднести й те, що в результаті взаємодії між людьми утворюються міцні зв'язки і таким чином громадськість позбавляється від обмежень, які пов'язані з географічним місцем розташуванням, а натомість розширює те, що нині зветься локальною спільнотою.

За умов, коли інформатизація бурхливо розгортається «на горі», не проникаючи в суспільство, вона позбавляє громадян можливості стежити за діяльністю держструктур, контролювати їх, тобто не тільки не робить державу прозорішою, але й може посилити її монополію на інформацію. Ймовірно, що електронізація «згори» дасть правлячій еліті додаткові можливості для маніпуляції суспільством та окремою людиною. Технологія може змінити методи регулювання, але не міняє їх суті. Інформаційна відвертість не стане прямим наслідком надання цифрової форми відносинам громадян та державних інститутів та навряд чи призведе до лібералізації суспільних відносин. *Україні необхідно вивчити досвід країн, в яких такі методика вже широко використовуються. Дуже важливим є те, щоб доступ до Інтернету отримало понад 80 відсотків населення.*

Законодавство України не перешкоджає партіям здійснювати комунікацію в усіх можливих формах, у тому числі й висвітлювати поточну діяльність партій за допомогою електронних засобів донесення інформації¹⁵. Головне при цьому пам'ятати основну мету такої комунікативної активності: встановлення постійного та довготривалого зв'язку з виборцями. Існують серйозні проблеми, пов'язані з відсутністю в громадян можливості справляти вплив на зміст демократії. Наразі громадськість втратила більше можливостей комунікувати з представниками влади, ніж набула.

Проте комунікація не залежить виключно від удосконалення правового регулювання даної сфери. Комунікативні зв'язки повинні ініціюватися насамперед громадськістю. Вимогою поточного часу є створення (особливо на місцевому рівні) на базі недержавних організацій, партій (передовсім тих, що не здолали прохідний бар'єр), інших організацій постійно діючих моніторингових груп, які зможуть активно відстежувати хід виконання рішень, прийнятих органами публічної влади. Змін потребує як організаційно-правова, так і інформаційно-психологічна підготовка суспільства.

Водночас, Інтернет міг би: надати зручніші засоби для взаємодії у виборчих кампаніях партіям меншості, ніж традиційні масові засоби інформації; забезпечувати ширший одночасний доступ до офіційних документів та поточних законодавчих ініціатив і пропозицій.

На нашу думку, перспективи у потенціалі Інтернету не тільки в тому, щоб зробити політичний зв'язок і потоки інформації

ефективнішими й прозорішими, але також у тому, щоб використовувати кожну зручну нагоду для участі громадян у політичних процесах. Ключове ж питання під час оцінки ролі інформаційних технологій для демократії полягає в тому, наскільки уряди і громадянські суспільства навчаться використовувати можливості, які надаються їм новими каналами комунікації, щоб просувати та посилювати базові представницькі інститути, які об'єднують громадян у державу¹⁶.

¹ Грабовський С. Слава Інтернету // ТелеКритика. — 2005. — №1 — 2. — С.12.

² Ostwald M.J. Virtual urban futures // Virtual Politics. Identity and Community in Cyberspace / D.Holmes (ed.). — SAGE Publications, 1997. — P.134.

³ Див. Сіленко А. Інформаційні технології створення образу політичного лідера // Наук. зап. ІПіЕД ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2007. — Вип.35. — С.64-65.

⁴ Бондаренко С. В. Социальные технологии «электронной демократии» // <http://library.cjes.ru/online>.

⁵ Ефремов А. Информация как объект гражданских прав // eaa310779@mail.ru, <http://www.vsu.ru/~vsuc2a0e>; Наумов В. Право и Интернет: очерки теории и практики: Монография. — М., 2002.

⁶ Дмитрик Н. Интернационализация правового регулирования вопросов применения электронных подписей // dmitric@mail.ru; Серго А. Хакер и закон // mail@internet-law.ru.

⁷ Данухин Д. Проблемы характеристики использования компромата // dima-g@mail.ru, <http://doctrina.da.ru>

⁸ Кобелев Ю. Авторское право и Интернет // yurikob@yandex.ru.

⁹ Пунтус О. Государственное регулирование Internet. Возможно ли? // acid-vo-ca@yandex.ru; Цыганаш В. Государство и современные телекоммуникационные технологии // trignash@mail.ru.

¹⁰ Усов П. Г. Коммуникативные пространства в процессе формирования общественного мнения // Структура представления знаний о мире, обществе, человеке: в поисках новых смыслов: Мат-лы междунар. семинара. — 2003. — Вып.IV: Социал. науки, т.2. — С.159.

¹¹ w.w.w. Panarin.com

¹² Мигаль М. Пірати світової павутини // Без цензури. 2004. № 8(50). 27 лютого — 4 березня. С.11.

¹³ Даймонд Л., Платтнер М. Ф. Глобальне відродження демократії / Пер. з англ. С.Виноградова. — Л.: Ахілл, 2004. — С.28.

¹⁴ Чувахин Н. Право и Интернет: есть ли пересечение? // <http://russianlaw.net/lkaw/doc/a62.htm>.

¹⁵ Див. за: Конончук С. Комунікаційний потенціал українських політичних партій // Питання ефективної комунікації політичних партій з виборцями в контексті формування публічної політики: пріоритети розвитку. — К.: УНЦПД, 2007. — С.17-18.

¹⁶ Саркісова К. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві // Політ. менеджмент. — 2007. — № 1. — С.71-72.